

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2021.2.12>**Богданець А. В.,**

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного та трудового права

ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

bohdanets_alina@kneu.edu.ua

ОБ'ЄКТ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ЯК ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ

Анотація. В даній науковій статті розкрито сутності теоретико-правової категорії об'єкта зобов'язання.

Відзначено, що однією із ключових цивільно-правових категорій, яка з давніх часів привертає до себе увагу законодавців та науковців є зобов'язання. На сьогодні відсутня однозначна позиція до визначення вказаного поняття. У зв'язку із чим дослідження наукових доктринальних поглядів та положень чинних нормативно-правових актів є актуальним.

В законодавстві та юридичній доктрині наявні різноманітні підходи до визначення основних категорій у сфері зобов'язальних правовідносин. Зобов'язання – це правовідносини, в яких уповноважена особа з метою реалізації своїх цивільних прав має потребу у сприянні іншої сторони – зобов'язаної особи. На практиці це проявляється наступним чином. Так, наприклад, покупець може фактично отримати придбану ним річ лише за сприяння продавця.

Зроблено висновок про те, що зобов'язальні правовідносини мають майновий характер; є відносинами правовідносинами; є багатоманітними ринковими відносинами; в переважній більшості на боржників покладається обов'язок вчинення активних (позитивних) дій в межах зобов'язання; неможливість допущення односторонньої відмови від зобов'язання або односторонньої зміни його умов; сутністю суб'єктивного права за зобов'язанням є можливість вимагати певної поведінки від зобов'язаної особи; ґрунтуватися на засадах добросовісності, розумності та справедливості та інші.

Здійснено класифікацію зобов'язальних правовідносин. Аргументовано, що залишаються досі не вирішеними проблемні питання щодо об'єкту на змісту зобов'язальних відносин, їх суб'єктного складу, що призводить, в свою чергу, до неоднозначної судової практики у зазначеній сфері.

Доведено, що об'єкт зобов'язальних відносин можуть бути позитивними та негативними. Більшість зобов'язань характеризуються об'єктом, який виступає активними діями. Проте, існують випадки, в яких дії, які вважаються об'єктом зобов'язання є негативними та зазвичай існують паралельно з активними діями, тобто виконують роль додаткового об'єкта зобов'язальних відносин. Але, в окремих ситуаціях зазначені негативні дії можуть виступати самостійним об'єктом зобов'язання. Прикладом таких зобов'язань є утримання боржником від дії за умов створення загрози завдання шкоди.

Ключові слова: зобов'язання, зобов'язальні правовідносини, предмет зобов'язання, об'єкт зобов'язання, майнові блага, немайнові блага.

Bohdanets A. V. Object of obligation as a theoretical and legal category

Abstract. This scientific article reveals the essence of the theoretical and legal category of the object of obligation.

It is noted that one of the key categories of civil law, which has long attracted the attention of legislators and scholars, is commitment. Today there is no unambiguous position to define this concept. In this regard, the study of scientific doctrinal views and provisions of current regulations is relevant.

There are various approaches to the definition of the main categories in the field of binding legal relations in the legislation and legal doctrine. Obligations are legal relations in which an authorized person, in order to exercise his civil rights, needs the assistance of another party - the obligated person. In practice, this is manifested as follows. For example, the buyer can actually get the thing he bought only with the help of the seller.

It is concluded that the binding legal relationship is of a property nature; are relative legal relations; are diverse market relations; in the vast majority of debtors are obliged to take active (positive) actions within the obligation; not the possibility of allowing a unilateral waiver of the obligation or unilateral change of its terms; the essence of the subjective right to the obligation is the ability to demand certain behavior from the obligated person; based on the principles of good faith, reasonableness and justice, and others.

The classification of obligatory legal relations is carried out. It is argued that the problematic issues concerning the object on the content of the obligatory relations, their subject composition, remain unresolved, which, in turn, leads to ambiguous case law in this area.

It has been proven that the object of a binding relationship can be positive or negative. Most liabilities are characterized by an object that is active. However, there are cases in which the actions that are considered the object of the obligation are negative and usually coexist with the active actions, ie act as an additional object of the obligation. However, in some situations, these negative actions may be an independent obligation. An example of such an obligation is to keep the debtor from acting in the event of a threat of harm.

Key words: *obligations, obligatory legal relations, subject of obligation, object of obligation, property goods, intangible goods.*

Постановка проблеми. Однією із ключових цивільно-правових категорій, яка з давніх часів привертає до себе увагу законодавців та науковців є зобов'язання. На сьогодні відсутня однозначна позиція до визначення вказаного поняття. У зв'язку із чим дослідження наукових доктринальних поглядів та положень чинних нормативно-правових актів є актуальним.

Метою статті є розкриття сутності теоретико-правової категорії об'єкта зобов'язання.

Стан дослідження. Окремі аспекти зобов'язального права у свої працях розглядали відомі цивілісти такі як Н.Ю. Голубєва, О.В. Дзера, Н.С. Кузнєцова, О.С. Іоффе, Т.С. Ківалова, В.В. Луць, Р.А. Маданик, В.М. Слома та ін.

Виклад основного матеріалу. С. Єршова наголошує на тому, що монографічних дослідженнях, наукових статтях, навчальних виданнях зазвичай використовується така лексика: «зобов'язання», «зобов'язальні відносини», «зобов'язальні правовідносини (чи правові відносини)» або «зобов'язально-правові відносини», що підкреслює особливу природу цих відносин, на відміну від абсолютних, перш за все речових; і особлива, яка уточнює галузеву специфіку відповідно до предмета дослідження, – «зобов'язання є формою юридичних, приватноправових відносин осіб до осіб» (як похідне мотивоване словосполучення «зобов'язальні відносини», значення якого семантично обумовлене значенням попереднього словосполучення – «зобов'язальні правовідносини» або зобов'язання є юридична форма відносин між особами-суб'єктами», зобов'язання як вид цивільних правовідносин або «зобов'язальні цивільні правовідносини» (як синонімічні «зобов'язання», «зобов'язальні відносини», «зобов'язальні правовідносини (чи правові відносини)» або «зобов'язально-правові відносини») [7, с. 311]. Слід зосередити увагу на тому, що в межах предмету наукового дослідження, поняття «зобов'язання»,

«зобов'язальні відносини», «зобов'язальні правовідносини» вживаються як синонімічні.

У цивілістичній науці звертається увага на те, що оскільки зобов'язання є одним із різновидів цивільних правовідносин, то їм властиві такі ж елементи, як останнім, і вони мають такі ж ознаки як кожне правовідношення [19, с. 7].

На переконання, А.М. Блащук зобов'язальні правовідносини є лише певною складовою частиною усієї системи цивільних правовідносин, зміст і правова природа яких є надзвичайно складною [2, с. 94]. Р.Й. Халфіна кваліфікувала правовідношення як реалізацію правової норми, форму суспільного відношення, що врегульоване нормою права в єдності правової форми та змісту; категорію, через призму пізнання якої виявляється відповідність між нормативною моделлю та реальним поведінковим механізмом [10, с. 29]. Ми погоджуємося з думкою автора, оскільки правовідношення характеризується дійсністю, яка має на меті показати взаємозв'язок між статичним існуванням правових норм та правозастосуванням.

Варто відмітити, що в науковій юридичній літературі містяться й інші дефініції цивільних правовідносин, проте основна суть їх є тотожною. Наведене вище визначення розкриває головні ознаки досліджуваного терміну та охоплює всі види цивільних правовідносин (як абсолютних, так і відносних). Зобов'язальні ж відносини якраз є відносними, оскільки для них притаманною є визначення конкретного складу їх учасників (суб'єктів як елементу зобов'язального правовідношення).

Згідно позиції О.С. Іоффе, зобов'язанням є закріплене законом суспільне відношення з переміщення майна та інших результатів праці, в силу якого одна особа (кредитор) має право вимагати від іншої особи (боржника) вчинити певні дії чи утриматись від вчинення певних дій [14, с. 27]. Вважаємо, що зазначене визначення виходить за межі цивільного законодавства, та охоплює, зокрема сферу трудових

відносин, оскільки мова йде про результати праці. Крім того, зазначена дефініція не повній мірі розкриває сутність зобов'язання, тому що обмежує його лише діями щодо переміщення майна та результатів праці, що, в свою сергу, залишає поза увагою такі об'єкти зобов'язання як сплата грошей, виконання робіт тощо.

У Словнику української мови (1970–1980) зобов'язання розглядається у декількох значеннях: 1) поставлене перед собою завдання, обіцянка, які неодмінно повинні бути виконані; 2) грошовий позиковий документ [15, с. 674]. Вказана дефініція «зобов'язання» не розкриває сучасної сутності поняття «зобов'язання» оскільки, останнє, як правове явище, є взаємним та передбачає так звану постановку завдання не собі, а управленою особою зобов'язаній; на сьогодні зобов'язання не обов'язок не вживаються як синонімічні поняття, тим паче як тотожність певного документу.

На думку В.М. Сломи, зобов'язання як юридичні відносини, в яких одній особі належить право на дії іншої особи [17, с. 125]. Слід звернути увагу на те, що наведена науковцем дефініція «зобов'язання» ототожнювалося зі змістом поняття права вимоги.

Ж.В. Завальна зазначає, що зобов'язання – це такий стан правової дійсності, у якому зобов'язана особа на вимогу управленої особи повинна здійснити певну дію чи утриматись від такої [8, с. 150]. Таким чином, наведене визначення, кореспондується із законодавчою позицією, проте більш широко його тлумачить з вказівкою на особливості елементів зобов'язальних правовідносин.

Варто звернути увагу на те, що основна законодавча дефініція зобов'язання закріплена в ст. 509 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) «зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматись від вчинення певної дії (негативне зобов'язання), а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку» [1]. Отже, аналізуючи законодавчу дефініцію «зобов'язання», слід зробити висновок про те, що, в ньому розкрита сутність зобов'язальних правовідносин, характерні його риси, що є важ-

ливим підґрунтям для подальших наукових досліджень зазначеного правового явища.

Ми погоджуємося з позицією Н.Ю. Голубевої [4, с. 24]. Оскільки у досліджуваному визначенні законодавцем акцентується увага на тотожності зобов'язання та правовідношення, однак вказівка на право вимоги кредитора та обов'язку боржника свідчать про односторонність прав та обов'язків сторін зобов'язальних відносин, проте на практиці в більшості випадків вони є взаємними. Проте, у ст. 615 ЦК України мова йде про зобов'язання, в якому кожна із сторін є і кредитором і боржником. Односторонніми є не договірні зобов'язання. А от переважна більшість договірних зобов'язань є взаємними.

Крім того, Н.Ю. Голубева робить висновок про те, що цивільно-правове зобов'язання опосередковує переміщення матеріальних і нематеріальних благ у цивільному обороті [5, с. 29]. Ми кореспондуємо вказаній авторській позиції, оскільки аналізована дефініція, через вказівку на основні ознаки, зокрема, взаємність прав та обов'язків учасників зобов'язальних правовідносин, розкриває правову природу зобов'язання.

Одним з основних елементів зобов'язальних правовідносин вважаються його об'єкти (те, з приводу чого суб'єкти вступають у правовідносини). У цивілістичній науці немає єдності думок щодо розуміння поняття «об'єкт правовідносин». Всі теорії, які об'єднують суть об'єкта права в суб'єктивному розумінні, прийнято поділяти на моністичні та плюралістичні. Загальне, що об'єднує плюралістичні теорії, – допустимість існування різних об'єктів у різних правовідносинах; моністичні ж теорії прагнуть обмежити зміст поняття об'єкта тільки якимось одним явищем [16, с. 81].

С.І. Шимон вважає, об'єкт зобов'язальних правовідносин характеризується парною системою об'єктів, де наявний юридичний об'єкт – поведінка, і матеріальний об'єкт – майнове благо [20, с. 61].

Таким чином, в зобов'язальних правовідносинах прийнято виділяти юридичний і матеріальний об'єкт. Юридичним об'єктом визнається певна поведінка (утримання від певної поведінки) щодо вищеперахованих матеріальних і нематеріальних благ, наприклад у договорі купівлі-продажу таким

юридичним об'єктом є передача продавцем покупцеві проданого майна і сплата покупцем ціни за придбане майно, а матеріальним об'єктом зобов'язального правовідношення є саме майно або інше благо, наприклад, у договорі купівлі-продажу – продана річ [2, с. 94–95]. Слід звернути увагу на те що часто в юридичній літературі матеріальний об'єкт зобов'язання називають предметом зобов'язання.

О.С. Мазур стверджує, що юридичним об'єктом визнається певна поведінка зобов'язаної особи, яка виражається, згідно договору, у вчиненні певних дій або утриманні від їх здійснення. Матеріальним об'єктом зобов'язальних правовідносин є майно, по відношенню до якого зобов'язана сторона має певний обов'язок (зберігання, передача тощо) [12, с. 175].

На переконання О. С. Іоффе, юридичним об'єктом зобов'язання, як й іншого цивільного правовідношення, визнається визначена поведінка зобов'язаної особи. Але на відміну від багатьох інших правовідносин, на перший план тут виходять позитивні дії, а негативна поведінка (утримання від вчинення будь-яких дій) може бути лише доповненням чи наслідком виконуваної боржником активної функції. [16, с. 82].

Юридичним об'єктом зобов'язання є певна поведінка зобов'язаної сторони, якою можуть бути як певні дії, так і обов'язок утриматись від вчинення дій [14, с. 28]. Проте, автор не звертає увагу на те, чи може утримання від вчинення певних дій виступати самостійним юридичним об'єктом зобов'язання чи виконувати роль додаткового об'єкта.

Відмінною від багатьох інших позицій науковців є позиція Ж.В. Завальної, яка вважає, що предметом зобов'язання є дії майнового та немайнового характеру [8, с. 149]. Д.В. Трута розмежовуючи поняття предмет та об'єкт зобов'язання, зазначає, що предмет зобов'язання – це виконання/задоволення/діяння, до здійснення якого зобов'язався боржник. Об'єкт зобов'язання – певне благо, майно, речі, речові права, тощо [18, с. 533]. Ми не можемо погодитися із вказаними позиціями, оскільки вважаємо, що дії є об'єктом зобов'язання, а не предметом.

В зазначеному контексті цікавою є позиція Т.С. Ківалової, згідно якої об'єктом

зобов'язання можуть бути дії, пов'язані з передачею майна, виконанням робіт тощо, або, навпаки, утримання від здійснення дій, у той час як об'єктами речових правовідносин є речі. Від об'єкта зобов'язання відрізняють предмет зобов'язання. Якщо об'єкт – це певна поведінка його учасників, то предмет – ті речі або майно, нематеріальні блага, відносно яких існує інтерес учасників цих правовідносин [11, с. 24].

Р.А. Майданик відмічає, що предметом зобов'язання є визначені дії з передачі майна, виконання робіт, надання послуг, вчинення інших дій, не пов'язаних з матеріальним об'єктом, або утримання від конкретних дій (наприклад, не розголошувати ноу-хау тощо), а не загальний обов'язок не перешкоджати будь-кому у здійсненні його права, як в абсолютних правовідносинах [13, с. 3].

Аналіз предметів різних галузей права свідчить про наявність немайнових відносин як предмету регулювання в окремих галузях права. Дії, необхідні для здійснення обов'язку зобов'язаної особи, можуть мати немайновий характер. Прикладом немайнових дій є управлінські та організаційні дії (діяльність). Тому не можна говорити лише про майновий зміст дій як про предмет зобов'язання [8, с. 149]. Так, С. Й. Вільнянський зазначав, що правом охороняються зобов'язання із немайновим змістом – особисті немайнові права [3, с. 465].

Проте, наприклад, Р. А. Майданик вважає неприпустимим існування немайнових зобов'язань, оскільки певна їх частина регулюється не правом, а іншими соціальними регуляторами – нормами моралі, релігії тощо [13, с. 5–6]. На нашу думку, з цією авторською позицією складно погодитися в повній мірі, оскільки в багатьох нормативно-правових актах закріплені положення, які підтверджують існування зобов'язань з немайновим предметом.

Ф. І. Гавзе об'єктом зобов'язання визнає дію (або утримання від дії), а також речі чи ті блага, на які спрямована дія боржника [16, с. 81]. Є. О. Суханов вважає, що об'єктом цивільних правовідносин слід визнати діяльність (поведінку) суб'єктів правовідносин з приводу придбання, відчуження і використання різноманітних благ, а не самі блага. Але при цьому додає, що в науковій літературі відповідно до традиції, що склалася внаслідок законодавчих аксіом, об'єктом

правовідносин зазвичай визнається предмет діяльності суб'єктів цивільних правовідносин – різноманітні матеріальні (у тому числі майнові) і немайнові (ідеальні) блага або процес їх створення, до яких можуть бути віднесені: речі та інше майно, у тому числі майнові права; роботи та послуги; результати інтелектуальної діяльності, у тому числі виключні права на них; інформація; нематеріальні блага [16, с. 81].

Прикладом наявності двох юридичних та матеріальних об'єктів є відносини купівлі-продажу (ст. 655 ЦК України), поставки (ст. 712 ЦК України), міни (ст. 715 ЦК України) тощо. Про наявність двох юридичних об'єктів і одного матеріального можна говорити у зобов'язаннях з безоплатного зберігання майна (ст. 936 ЦК України). Матеріальний об'єкт відсутній у деяких зобов'язаннях з надання послуг (ст. 901 ЦК України). Об'єкт зобов'язання має володіти наступними властивостями: 1) бути корисним; 2) бути визначеним; 3) бути фактично можливим; 4) бути юридично можливим [6, с. 471]. Таким чином, дослідниця зосереджує увагу на важливості розкриття сутності поняття «об'єкт зобов'язання» через розкриття основних його властивостей.

При цьому варто зауважити, що об'єктами деліктних зобов'язань є життя, здоров'я та майно фізичної особи або майно юридичної особи, яким загрожує небезпека. Щодо предмету такого зобов'язання, то таким предметом виступають дії, які мають бути вчинені одним учасником зобов'язання на користь іншого, які усувають небезпеку життю, здоров'ю або майну [9, с. 23].

Дослідивши дії боржника як об'єкт зобов'язання, Н.Ю. Голубева обґрунтовує положення про те, що дія як об'єкт зобов'язання має бути: 1) здійсненою (можливою фізично); 2) юридично можливою чи правомірною; 3) мати цінність для кредитора, тобто кредитор має мати в її здійсненні інтерес (майновий чи/та немайновий); 4) достатньо визначеною [5, с. 18]. Таким чином, авторка звертає увагу на те, що не будь-яка дія буде вважатися об'єктом зобов'язання, тобто вона має відповідати певним критеріям.

Висновки. Підводячи підсумок викладеному, варто зазначити, що зобов'язальні правовідносини складається з таких основних елементів як суб'єкти, об'єкти та зміст. За відсутності хоч одного з цих елементів, не можна вести мову про існування зобов'язання. Одним з основних елементів зобов'язальних правовідносин вважаються його об'єкти, тобто те, з приводу чого суб'єкти вступають у правовідносини. Об'єкт зобов'язальних відносин можуть бути позитивними (іншими словами – активними) та негативними (тобто, пасивними). Більшість зобов'язань характеризуються об'єктом, який виступає активними діями. Проте, існують випадки, в яких дії, які вважаються об'єктом зобов'язання є негативними та зазвичай існують паралельно з активними діями, тобто виконують роль додаткового об'єкта зобов'язальних відносин. Але, в окремих ситуаціях зазначені негативні дії можуть виступати самостійним об'єктом зобов'язання. Прикладом таких зобов'язань є утримання боржником від дії за умов створення загрози завдання шкоди.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Цивільний кодекс України: закон України від 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.
2. Блащук А.М. Поняття та правова природа припинення цивільно-правового зобов'язання. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. № 4. С. 93–98.
3. Вільнянський С.Й. Загальне вчення про зобов'язання. Антологія української юридичної думки: у 12 т. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Юридична книга, 2008. Т. 9. С. 462–486.
4. Голубева Н.Ю. До питання про складне за змістом зобов'язання. *Часопис цивілістики*. 2014. Випуск 16. С. 19–25.
5. Голубева Н.Ю. Зобов'язання у цивільному праві: методологічні засади правового регулювання: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. док-ра. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2013. 42 с.
6. Голубева Н.Ю. Характеристика елементів зобов'язання. URL: <http://www.apdp.in.ua/v59/65.pdf>.
7. Єршова С. До питання про визначення поняття «майново-господарські зобов'язання». *Публічне право*. 2015. № 2 (18). С. 310–317.
8. Завальна Ж.В. Щодо питання про юридичну природу зобов'язання. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 147–150.

9. Заїка Ю.О. Зобов'язання, які виникають при створенні загрози життю, здоров'ю або майну, в системі не договірних зобов'язань. *Юридична наука*. 2014. № 7. С. 20–28.
10. Карнаух В.С. Значення категорії «правовідношення» та «зобов'язання» для пізнання сутності цивільно-правового договору. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. № 14. Том 2. С. 29–32.
11. Ківалова Т.С. Поняття та система зобов'язань у цивільному праві України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. № 38. С. 22–27.
12. Мазур О.С. Цивільне право України: навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 384 с.
13. Майданік Р.А. Місце зобов'язань в праві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2006. № 4. С. 3–7.
14. Сінявський К.П. Зобов'язання як теоретико-правова категорія. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Випуск 39. Том 2. С. 25–31.
15. Словник української мови: в 11 т. / [А.А. Бурячок, В.М. Білоноженко, А. П. Білоштан та ін.]. Т. 3. Київ : Наукова думка, 1972. 744 с.
16. Слома В.М. Елементи цивільного зобов'язання. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Випуск 2 (10). С. 79–82.
17. Слома В.М. Поняття зобов'язання у цивільному праві. *Юридичний вісник*. 2016. № 1 (38). С. 123–128.
18. Трут Д.В. Неподільність предмету зобов'язання як підстава виникнення солідарної множинності осіб. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2012. № 25. С. 532–541.
19. Цивільне право України: підручник у 2 томах / за заг. ред. Б.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. Київ : Юрінком Інтер, 2004. Том 2. 552 с.
20. Шимон С. І. Об'єкт і предмет договору і цивільного правовідношення: нотатки до наукової дискусії. *Юридична Україна*. 2011. № 4. С. 58–64.